ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS
Eastern Geographical Review

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.17295/ataunidcd.1783142

Kültürel Etkileşim Sürecinin Meskenlere Yansımaları: Selim İlçesi Karadam ve İzba Evleri

Reflections of the Cultural Interaction Process on Dwellings: Karadam and Izba Houses in Selim District

Emine Gül GÜRBÜZ[1]
[1] Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye
İhsan BULUT[2]
[2] Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya, Türkiye

öz

Bu çalışma, geçmişi göç ve sürgün hareketleriyle şekillenmiş olan Kars'ın Selim ilçesinde, etkileşimlerin mekânsal yansımalarını ve meskenler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırmada Türklere özgü Karadam evleri ile Malakanlara özgü İzba evlerinin ortak mekândaki doğal ve kültürel çevreyle olan ilişkileri ele alınmıştır. Yöre halkının çevreyle kurduğu ilişkinin derinlemesine irdelenebilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan etnografya yöntemi kapsamında aktif katılımcı gözlem tekniği kullanılmıştır. Üç farklı dönemde gerçekleştirilen saha çalışmalarında örnek meskenler seçilerek, meskenlerin coğrafi çevreyle uyumlu olan yapısal özellikleri gözlemlenmiştir. Bu süreçte yerel halkla birlikte günlük yaşam deneyimlenerek kültürel etkileşimin izleri yakından gözlemlenmiştir. Karadam ve İzba evleri farklı coğrafi bölgelerde ortaya çıkmış olsa da her iki mesken türü de sert iklim koşullarına karşı korunma amacıyla tasarlanmıştır. Başlangıçta iklim, yerel yapı malzemeleri ve kültür doğrultusunda şekillenen bu meskenler, kültürel etkileşim süreçleri sonucunda işlevsel özelliklerini birbirine aktarmış ve böylece yöreye özgü karma bir mesken tipi ortaya çıkmıştır. Rus işgal dönemiyle birlikte ilçede yaygınlık göstermeye başlayan yolboyu yerleşmeleri, kültür aktarımının mekândaki yansımalarına kanıt oluşturmaktadır. Bu araştırma, farklı kültürlerin çevresel adaptasyonunun geleneksel meskenlere nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzba, Karadam, Kars, kültürel etkileşim, geleneksel mesken

ABSTRACT

This study examines the spatial reflections of such interactions and their impact on dwellings in the Selim district of Kars, the history of which has been influenced by migration and exile. The research addresses the relationship between Karadam houses, which are unique to Turks, and Izba houses, which are unique to the Molokans, and their respective natural and cultural environments in the shared space. In order to investigate in depth the relationship established by the local people with their environment, the active participant observation technique, which is an ethnographic method within qualitative research, was employed. During the fieldwork conducted in three different periods, sample dwellings were selected, and the structural features of the houses compatible with the geographical environment were observed. During this process, daily life practices were experienced alongside the local people and the traces of cultural interaction were closely observed. Although *Karadam* and *Izba* houses emerged in different geographical regions, both dwelling types were designed to provide protection against harsh climatic conditions. Initially shaped by climate, local building materials, and culture, these dwellings transferred functional features to each other through cultural interaction processes, and thus a hybrid dwelling type specific to the region emerged. The roadside settlements that became widespread in the district during the Russian occupation period constitute evidence of the spatial reflections of cultural transmission. This research reveals how environmental adaptation is reflected in traditional dwellings of different cultures.

Keywords: İzba, Karadam, Kars, cultural interaction, traditional dwelling

Giriş

Belirli bir kültür, sahip olduğu kültürel miras doğrultusunda doğal kaynakları ve çevresel koşulları dönüştürür (Denevan, 1983). Bu dönüşüm, mekân ve kültürün bütünleşmesini sağlayarak mekân araştırmasını odağına koyan coğrafya disiplini için kültürün rolünü ön plana çıkarır (Gümüşçü, 2018). Farklı kültürel grupların ortak mekânı paylaşmasının sonucu olarak gruplar arasında kültürel etkileşimler ve değişimler meydana gelir. Coğrafyacılar, kültürel etkileşim konusunu ele alırken bazı kültürel olayların diğer kültürel olayları etkilediğini ve bir kültür elemanında meydana gelen değişmenin, diğer kültür elemanlarında da buna uygun bir değişim başlatacağını belirtirler (Arı ve Köse, 2005). Etkileşim süreci, insanların mekânı kullanım biçimlerinden sosyal yaşamlarına kadar hayatın her alanında gözlemlenmekte ve kültür yaşadığı sürece geleceğe aktarılmaktadır.

Bu çalışma; İhsan BULUT danışmanlığında Emine Gül GÜRBÜZ tarafından Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı'nda tamamlanan yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir. Çalışmanın bir kısmı TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu'nda (12-14 Ekim 2022) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

This study is derived from a section of a master's thesis completed by Emine Gül GÜRBÜZ under the supervision of İhsan BULUT at the Department of Geography, Institute of Social Sciences, Akdeniz University. A portion of this work was presented as an oral presentation at the TÜCAUM International Geography Symposium (October 12-14, 2022).

Geliş Tarihi/Received 12.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted 22.12.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 31.12.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author: Emine Gül GÜRBÜZ
E-mail: gurbuzeminegul@gmail.com
Cite this article: Gürbüz, E.G., & Bulut, İ. (2025). Reflections of the cultural interaction process on dwellings: Karadam and Izba houses in Selim District . *Eastern Geographical Review, 30*(54), 97-107.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Kültürel etkileşim, sosyal bilimciler tarafından farklı şekillerde ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Güvenç (2018), bu süreci kültürlenme olarak ele almış, ''belli bir toplumun alt-kültürlerinden, ya da farklı topluluklardan kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve etkileşim süreci sonunda, asıl kültür ve alt-kültürde bulunmayan yepyeni bir birleşime varılması, ulaşılması'' olarak tanımlanmıştır. Coğrafyacılar ise bu konuyu doğal çevre ve kültürler arası etkileşim boyutuyla ele almaktadır. Claval'a göre (1992), ''mekân ve çevre kültürel aktarım süreçlerine müdahale eder ve birinden diğerine geçen şeylerin temel bir öğesini oluşturur''. Tümertekin ve Özgüç'e göre (2018), her kültür grubu ve bu grupların geliştirdikleri yaşam biçimleri, fiziksel dünyanın bir parçasını işgal ettikleri için çevreyle sürekli etkileşim hâlindedir. Dolayısıyla kültürel coğrafyacı, kültürel çeşitliliği anlayabilmek adına bu etkileşimi incelemek zorundadır. Bu bağlamda, elde edilen verilerin neden - sonuç ilişkisi içinde sağlıklı biçimde değerlendirilmesi için kültür elemanlarının ortaya çıkışı, yayılışı ve karşılıklı etkileşimlerini kavramak gerekmektedir (Kayserili ve Altaş, 2010).

Meskenler, birer biyolojik mekanizmaya benzerler ve coğrafi şartların etkisini yansıtırlar. Meskenlerin insanların yaşamı üzerinde üstlenmiş oldukları roller o kadar çeşitlidir ki; bu çeşitlilik mekân-insan etkileşiminin doğal sonucudur (Üçeçam Karagel, 2018). Meskenler, kullanılan inşaat malzemesi, kat sayısı, inşaat tarzı ve planlama özellikleri bakımından, bulundukları doğal ve beşerî coğrafi koşulların izlerini taşımaktadır (Koday, 1996). Coğrafi çevrenin meskenler üzerindeki yapı gereci veya inşa şekilleri açısından etkileri, kırsal meskenlerde şehirsel konutlara göre daha belirgindir (Bulut, 1999). Bu bakımdan bir kır yerleşmesinin kuruluş aşamasında ve gelişiminde yüzey şekilleri, yükselti, eğim, kayaç özelliği, iklim durumu, bitki örtüsü, su kaynakları, toprak özellikleri, deprem kuşakları, doğal afetler gibi daha çok fiziki temellere dayanan özellikler rol oynarlar (Hayli ve Canpolat, 2018). Kırsal meskenler, doğal çevre ile insan etkileşiminin daha yoğun yaşandığı alanlarda ortaya çıkar ve nesiller boyunca aktarılarak gelenekselleşirler. Ji ve Zhou (2021), yapı alışkanlıklarının özünü insan-çevre etkileşimi perspektifinden anlamak ve arkasındaki mantığı kavramak için geleneksel meskenleri çevreye bir adaptasyon olarak görmek gerektiğini belirtmişlerdir. Liu vd. ise (2023), herhangi bir yerel meskenin, bölgenin fiziksel coğrafyası ve ürettiği yerel kültürün birleşik etkisinin bir sonucu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir yandan çevreye ve kültüre göre şekillenirken diğer yandan modern çağın popüler yenilikleri karşısında sürekli gerileyen ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan geleneksel konutlar, tarihi mirası en iyi yansıtan maddi kültür belgeleridir (Köse, 2005).

Edwards'a göre (2006), antropolojik teori, geleneksel meskenler arasındaki farklılıkları açıklamak amacıyla dört farklı kültür değişim sürecinin bir araya geldiğini ileri sürmektedir. 1. Coğrafya ve çevreye uyum, 2. Kültürel tarih, 3. Mimari geleneklerin zaman içinde evrimi, 4. Kurucu etkisi. Teoriye göre meskenler, bulunduğu yörenin jeolojisi, iklimi, yükseltisi ve yerel kaynaklarına göre şekillenerek yerleştikleri alanın çevresel koşullarına uyum sağlamaktadır. Birçok egemen güç altında el değiştiren bölgelerde geçmişin getirdiği kültürel izler meskenlerin kültürel kimliğinin oluşmasında büyük rol oynamaktadır.

Selim ilçesinin kültürel çeşitliliği, Kars ilinin tarihsel ve kültürel gelişim süreciyle yakından ilişkilidir. Sınır bölgesinde yer alan ilçe, tarihsel dönemlerde çeşitli devletler arasında el değiştirmiş ve bu süreçlerde çeşitli kültürel gruplar bölgede yerleşmiştir. Bu dönemlerde ilçede yerleşik hâle gelen etnik gruplar, çevrelerini farklı şekillerde algılayarak kültürel unsurların çeşitlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Kültürel grupların zamanla Selim ilçesinin doğal coğrafi koşullarına uyum sağlaması ve doğal çevreyle etkileşimleri sonucunda, yöreye özgü farklı bir mesken türü ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, farklı etnik grupların kültürel birikimlerinin yansıması olan meskenlerin kültürel etkileşim çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çevreye uyum sağlayarak dönüştürülen mesken türlerinde, çok kültürlü yapının izlerinin ortaya konması hedeflenmiştir. Çalışma sahası olarak Kars ili Selim ilçe merkezi seçilmiş ve bu alanın seçilme nedenleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Kış mevsiminde zorlu iklim koşullarının etkili olduğu ilçede, iki farklı geleneksel mesken tipinin bu şartlara göre şekillenmesi incelemeye değer görülmüştür.

2. Türkiye'de örneğine az rastlanan yolboyu yerleşim modelinin farklı bir coğrafi mekândan ilçeye kültür yoluyla taşınması ve bölgenin yerleşim düzeni ile sosyo-kültürel yapısını şekillendirmesi sahayı özel kılmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışmada şu sorulara odaklanılmıştır: Kültürel gruplar, doğal çevre ile etkileşime girerek geleneksel meskenlerin yapısını ve yerleşim düzenini nasıl şekillendirmiştir? Geleneksel meskenler, kültürel etkileşimlerle nesiller boyunca aktarılırken yöre halkının çevresiyle uyumunda hangi unsurlar dikkate alınmıştır? Bu sorular üzerinden yöreye özgü Karadam ile İzba evleri incelenmiş, bu meskenlerin coğrafi faktörlere bağlı olarak gelişen yapı özellikleri ve mekânsal düzenleri, doğal ve kültürel etkileşimler üzerinden değerlendirilmiştir.

Yöntem

Bu çalışma, Selim ilçesinin kültürel zeminini hazırlayan göç süreçlerinin tarihsel arka planını ve göçlerle birlikte şekillenen mekândaki değişimleri geleneksel meskenler üzerinden incelemektedir. Araştırmada Karadam ve İzba evlerinin kültürel etkileşimler neticesinde nasıl biçimlendikleri ele alınmıştır. Çalışma sahasının Selim ilçesi olarak seçilmesinin nedeni, yörede bir arada bulunan iki farklı geleneksel konut tipinin olması ve karma meskenlerin kültürel etkileşim sürecini somut bir şekilde yansıtmasıdır. İlçenin kültür tarihini anlayabilmek amacıyla ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar, seyahat yazıları ve tarihsel inceleme raporları incelenmiştir. Saha ziyaretleri, 2022 Haziran, 2024 Temmuz ve 2025 Mart olmak üzere üç ayrı dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu zaman diliminde ilçenin kültür envanteri verileri belediyeden temin edilmiştir. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmaları ve yarı yapılandırılmış görüşmeler için Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Tarih: 23.12.2021, Toplantı Sayısı: 17 / Karar Sayısı: 461) etik kurul izni

alınmıştır. Görüşmeler tamamen gönüllülük esasına dayanarak gerçekleştirilmiş ve katılımcılardan onam alınmıştır.

Sahadaki kültürel etkileşim unsurlarını tespit edebilmek amacıyla nitel veri toplama yöntemi olan aktif katılımcı gözlem yöntemi tercih edilmiştir. Haviland vd. (2008), katılımcı gözlem yöntemini; etnografik çalışmalarda bir insan grubunun kültürünün, toplumsal katılım ve kişisel gözleme dayalı olarak, grup üyeleriyle uzun döneme yayılan görüşmeler ve tartışmalar aracılığıyla incelenmesi olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda yöre sakinleriyle birlikte günlük hayat aktif olarak deneyimlenmiş ve yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, meskenlerin yapım süreçleri, kullanım biçimleri, zamanla uğradıkları değişimler ve geleneksel yaşam şekillerinin mekâna nasıl yansıdığına ilişkin sorular çerçevesinde yürütülmüştür. Ancak görüşmelerde yalnızca meskenlere odaklanılmamış günümüzde mekânı nasıl kullandıkları, ekonomik geçim kaynakları, göç hikâyeleri, Malakanlarla olan komşuluk ilişkileri, sosyal yaşantıları ve mutfak kültürleri gibi çeşitli kültürel ve sosyal konulara da değinilmiştir. Bu görüşmeler sırasında katılımcılardan izin istenerek önemli noktalarda notlar alınmıştır.

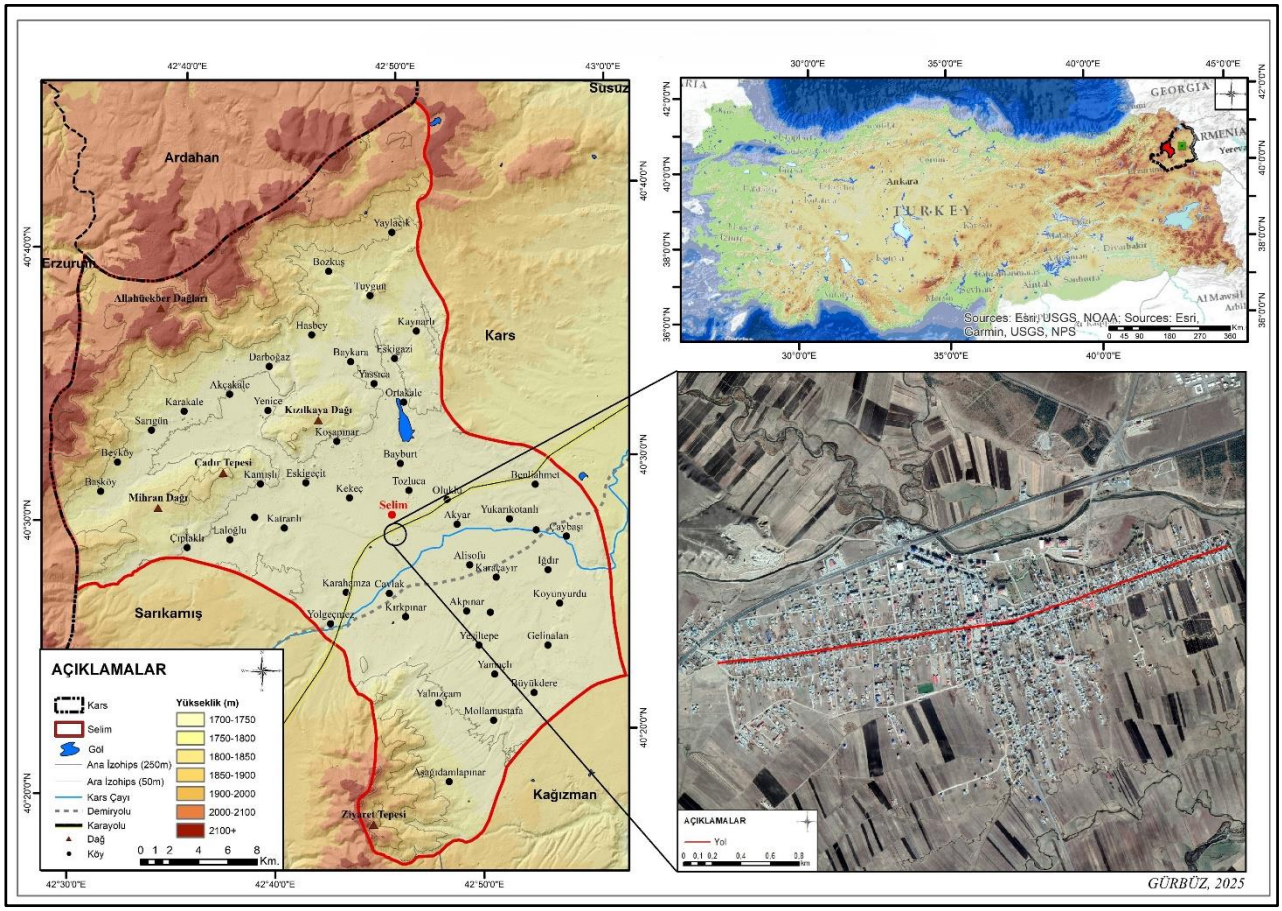
Çalışma kapsamında, ilçe merkezinde özellikle Köprübaşı mahallesinde bulunan 3 İzba meskeni, 5 Karadam meskeni ve 10 karma mesken olmak üzere toplamda 18 mesken incelenmiştir. Karadam ve İzba evlerinin inşa biçimleri ve kullanım şekilleri gözlemlenerek AutoCAD programı yardımıyla 3B modelleri çıkarılmıştır. Meteoroloji 12. Bölge Müdürlüğü'ne bağlı Selim Meteoroloji İstasyonu'ndan iklim verilerine, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) hanehalkı büyüklükleri ile ilgili verilere ulaşılmıştır. Çalışma alanının nerede konumlandığını ve ilçe merkezinin neden yolboyu yerleşmesi olarak seçildiğini daha net ifade edebilmek amacıyla ArcMap 10.5.1 ve Google Earth üzerinden veriler haritalandırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise kültürler arası benzerlikler, farklılıklar ve bütünleşmeler tespit edilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bulgular

Selim İlçe Merkezinin Kuruluşu ve Gelişimi

Selim ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü'nde Kars ili sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 1). Deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1858 m olan ilçe merkezi, Kars platosu üzerinde kurulmuştur. Kuzeyinde Kekeç Deresi, güneyinde Kars Çayı vadisi uzanmaktadır. İlçenin çevresi tarım arazileri ve Selim Çayırlığı ile sınırlanmıştır. Aras Vadisi boyunca uzanan D-957 nolu Erzurum-Kars Devlet Karayolu yerleşmenin kuzeyinden, Ankara-Kars Demiryolu ise yerleşmenin güneyinden geçmektedir.

Şekil 1
Selim İlçe Merkezi Lokasyon Haritası.

İlçenin yer yapısı ve iklim özellikleri meskenlerde kullanılan yapı malzemelerini belirleyen temel faktörlerden biridir. Pliyosen sonu- Pleistosen başında çevredeki volkanik dağların aktif duruma geçmesiyle, çoğunlukla tüf ve piroklastik maddelerden oluşan malzemeler alçak alanları doldurmuş, daha sonra birikmiş malzemelerin üzeri bazalt lavlarıyla kaplanmış ve akarsular tarafından derin bir şekilde yarılması ile plato oluşmuştur (Yılmaz, 1997). Kars Platosu üzerinde geniş bir sahada yayılış gösteren bazalt ve andezit taşları dayanıklı ve işlenmesi kolay olduklarından mesken yapımında da kullanılmıştır. Meskenlerde kullanılan bir diğer doğal yapı malzemesi ise Sarıkamış Ormanları'ndan temin edilen sarıçam ağaçlarıdır. Selim ilçesinin yüksek bir bölgede yer alması ve yıllık ortalama 5,3°C (MGM,2024) gibi oldukça düşük sıcaklık değeri, ilçedeki step ve çayır vejetasyonunun gelişimine olanak sağlarken ağaç vejetasyonunu sınırlandırmıştır. Ancak her ne kadar ağaç varlığı sınırlı olsa da ilçenin kuzeybatısında uzanan Allahuekber Dağları'nın Selim ilçesine oranla daha fazla yağış alması (yıllık ortalama 592 mm civarında), bu sahada daha nemli bir ortamın oluşmasına olanak sağlamıştır. Allahuekber Dağları'nın kuzeye bakan yamaçlarında etkili olan yarı nemli iklim koşulları ve düşük sıcaklık değerleri, saf sarıçam (Pinus sylvestris) ormanlarının 2700 m'de gelişim göstermesi açısından uygun koşulları sağlamıştır (Tetik, 1986).

İlçe merkezi, Taht Düzü-Kars Düzü olarak adlandırılan geniş bir düzlük alan üzerinde kurulmuştur. Anadolu'nun Kafkasya'ya açılan sınır bölgesinde bulunması nedeniyle tarih boyunca birçok topluluk ilçeye yerleşmiş ve bölgeyi yurt edinmiştir. Yörenin kış aylarındaki çetin iklim koşulları insan yaşamını zorlaştırsa da Kars Çayı ve kollarından oluşan geniş akarsu ağı, hayvancılık faaliyetleri açısından elverişli olan verimli mera arazileri ve doğal çayırlıklara sahip olması yerleşmeler açısından engel oluşturmamıştır.

Kars, 18 Kasım 1877 tarihinde Çarlık Rusya tarafından işgal edilmiş ve bu tarihten itibaren yaklaşık 40 yıl süren Rus hâkimiyeti süreci başlamıştır. İşgal sürecinde kentin sosyal ve ekonomik yapısı hızla değişmiş, Müslüman nüfus ise zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Kars'ın düz ve verimli alanlarına, farklı etnik ve kültürel gruplar yerleştirilmiştir. Bunlar arasında Rus köylüleri (Khakhol, Dukhobor, Malakan), Protestan köylüler (Alman ve Estonyalılar) ile Anadolu ve Kafkasya'dan gelen Rum, Ermeni, Yezidi ve Asuri gibi gayrimüslim topluluklar bulunmaktadır (Kırzıoğlu, 1958). Ortaylı (1978), ''*Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars*'' adlı makalesinde, III. Aleksandr (1881–1894) döneminde Çarlık Rusya'nın tüm çevre vilayetlerinde uyguladığı Slavlaştırma ve iskân politikalarının Kars ve çevresinde de hayata geçirildiğini; bu politikaların bir sonucu olarak bölgede farklı etnik unsurların sayısının hızla arttığını belirtmektedir. Karagöz'e (2009) göre, bu grupların Kafkasya'ya yerleştirilmesi yalnızca slavlaştırma politikalarıyla açıklanmaz. Yönetim ve dini çevreler, sorunlu buldukları Malakan ve Dukhoborları merkezden uzaklaştırmayı amaçlamış; ayrıca saldırgan olarak nitelendirdikleri Kafkasyalıların, bu barışçı gruplara karşı savaş açacaklarını ve onları ortadan kaldırabileceklerini düşünmüşlerdir.

Selim ilçe merkezinin bulunduğu alanda, Çarlık Rusya'nın işgal döneminde ''*Novoselim*'' adıyla 150 hanelik Malakan köyü kurulmuştur (Devitskiy, 1896). Malakanlar, Çarlık Rusya'nın kilise öğretilerine ve baskısına karşı çıkan, Hristiyanlığın bozulmamış özelliklerine dayalı Malakanizm inancını ortaya çıkaran Slav bir halktır (Akça ve Kıyanç, 2017). Malakan isminin kökenine dair farklı fikirler öne sürülmüştür. Türkdoğan'a göre (2005), Rusça Moloko süt anlamına gelirken, Molokan ise ''*süt içen, perhiz bozan*'' şeklinde yorumlanmaktadır. Ortodoks mezhebinde Büyük Perhiz döneminde yasaklanan hayvansal gıdaları, özellikle sütü tükettikleri için bu topluluğun *Molokan* adıyla anıldığı ifade edilmektedir (Kaynar ve Ak, 2015).

Diğer bir görüşe göre ise Molokanlar, Çarlık Rusyası döneminde Tavriya Vilayeti'nin Melitopol kazasında yer alan ve "sütlü sular nehri" anlamına gelen Moloçniye Nehri'nden adlarını almışlardır (Semyenov ve Karagöz, 2009). Moloçnaya bölgesinden geldikleri için Molokan (Malakan) yani ''Moloçnayalı'' olarak adlandırılmışlardır (Akçayöz, 2015). Malakanlar, I. Nikola döneminde Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmaları nedeniyle önce Gürcistan'a sürülmüş, daha sonra 1839 yılında Tiflis, Erivan ve Bakü eyaletlerine yerleştirilmişlerdir. 1876-1877 Osmanlı - Rus Savaşı sonrasında Kars'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte bu gruplar Kars'a yerleştirilmiştir (Türkdoğan, 2005). Kars'ta birçok köy kuran Malakanlar, bölgeye kendi kültürlerini de taşımışlardır. Değirmenler inşa etmişler, süt ve peynir üretimi, gelişmiş tarım ve hayvancılık teknikleri, arıcılık ve atçılık gibi faaliyetlerin gelişimine katkıda bulunmuşlardır (Gül ve Boyraz, 2021).

Malakanların Kars'a bıraktıkları kültürel izlerden biri de sahip oldukları yerleşme kültürüdür. Göç ettikleri bölgede Moloçniye nehrine paralel kurulan doğrusal yolboyu yerleşmelerini Kars ve çevresindeki köylerde hayata geçirmişlerdir. Malakanlar, Selim ilçesinin bulunduğu alanda geniş, düz ve kesintisiz arazilerin tarla sürümüne elverişli olduğunu gözlemleyerek yolboyu yerleşme modelini uygulamışlardır (Şekil 2). Bu bakımdan Selim ilçe merkezi, kuruluş özelliği itibarıyla ülkemizde nadir görülen ancak Kars genelinde yaygınlık gösteren yolboyu dokulu yerleşme tipinin önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Bu yerleşim alanı, kuzeyden Kekeç Deresi, güneyden ise Kars Çayı'nın birleştiği alanda batı-kuzeydoğu istikametinde akarsuya paralel olarak gelişen bir yolboyu yerleşmesidir. Bulut (1995), ''*Tipik Bir Yolboyu Köyü Örneği Kars-Kümbetli Köyü*'' isimli çalışmasında Kars Çayı'nın akış yönünün yerleşmeyle paralellik göstermesinin, tarım arazilerinin dağılımı üzerinde etkili olduğundan bahsetmiştir. Yolboyu yerleşmeleri, özellikle Kars Çayı ve çevresinde, sulak ve verimli araziler üzerinde gelişim göstermiştir. Bölgede bu yerleşme modeline Rus köylülerinin kurduğu ve yerleştiği kırsal alanlarda rastlanmaktadır. Selim, Susuz, Akyaka, Arpaçay ilçeleri ile Kars'a bağlı köylerde toplam 21 adet yolboyu yerleşmesi bulunmaktadır.

Almanya'nın en tipik yerleşmelerinden biri olan ve *strassendorf* olarak adlandırılan yolboyu yerleşmeleri, 13. yüzyılda Slav blok sistemi ile Alman şerit sistemlerinin bir kombinasyonu olarak ortaya çıkmıştır (Dickinson, 1949). Rusya'da 19. yüzyılda yaygınlık kazanan bu yerleşme modeli, evlerin nehir, göl veya yol boyunca bir veya birkaç sıra halinde uzandığı doğrusal yerleşimlerdir. Evler, sokağın bir tarafında (tek taraflı) veya her iki tarafında (çift taraflı) yer alacak şekilde konumlandırılmıştır

(Kozlov ve Sakharov, 1969, aktaran Büyük Sovyet Ansiklopedisi). Çarlık Rusya'sında 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl başlarına kadar köylülerin aleyhine alınan kararlar ve konulan ağır vergiler sonucunda tek yerleşmeler (iskân çekirdekleri) ortadan kalkmış ve köyler birleştirilmiştir. Zamanla nüfusun da artmasıyla birlikte yolboyu köyleri oluşmuştur (Tolun, 1977). Bu yerleşme modelinde, tarım arazileri eşit ve düzenli aralıklarla bölünerek arazi kullanım verimliliğini artırmak amaçlanmıştır. Modelle birlikte hem yerel halkın eşit miktarda verimli araziye sahip olması sağlanmış hem de tüm meskenlerin ana yola, tarım alanlarına ve su kaynaklarına eşit mesafede konumlanmasına özen gösterilmiştir.

Şekil 2

Selim İlçe Merkezi Yolboyu Yerleşmesi (Drone Görüntüsü: Orhan Kemal Oktay/2024).

1921 yılında imzalanan Gümrü Antlaşması sonrası nüfus mübadelesi kapsamında Kars'tan ayrılan Malakanların yerine, Akbaba, Tiflis, Borçalı ve Kazak bölgelerinden gelen Azerbaycan Türkleri iskân edilmiştir (Kemaloğlu, 2012). Selim ilçesinin yeni sakinleri, yolboyu yerleşme modelini benimsese de zamanla yerleşmenin yapısı değişmiştir. Nüfusunun artması ve Erzurum-Kars Devlet Karayolu'nun sağladığı avantajlara bağlı olarak gelişim gösteren ilçede yolboyu yerleşme modeli bozulmaya uğramıştır. Ancak yerleşmenin ilk çekirdeğinin Kazım Paşa Caddesi boyunca uzandığı açıkça görülmektedir (Şekil 2).

İzba Evleri

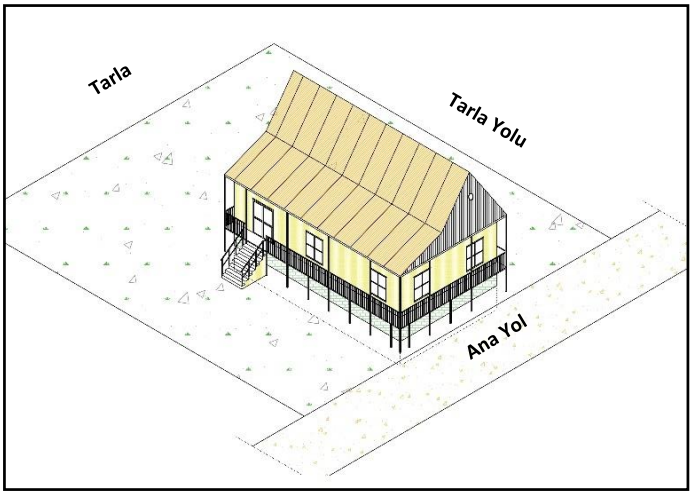
Erivan Öğretmen Okulu öğretmeni V. Devitsky 1896 yılında yazdığı ''*Erivan İlinde Tatil Gezisi ve Kars Bölgesi*'' isimli makalesinde, Kars'taki geleneksel İzba evleri için şunları not etmiştir:

''Ahşap malzemeden yapılmış iki ya da üç odalı küçük evler yüksek temeller üzerinde, ahşap beşik çatılı, sokağa ve avluya bakan birkaç pencereden oluşuyor. Çatının tepesinde horozlar ve diğer süslemeler var; tek sokağın her iki yanında tek sıra halinde uzanıyorlar.''

Devitsky'nin notlarından da anlaşılacağı üzere Selim ilçe merkezinde inşa edilen ilk meskenler, tipik bir İzba evidir. İzba, Rusya'da Doğu Avrupa'dan Sibirya kırsallarına kadar kullanılan geleneksel ahşap yapılardır (Smirnitskaya, 2016, aktaran Büyük Sovyet Ansiklopedisi). Her ne kadar Rusya kırsalında ortaya çıkmış olsa da Rus köylülerin yerleştiği farklı bölgelerde de görülmektedir. Yapısal özellikleri ve kullanım biçimi açısından yöredeki diğer meskenlerden belirgin şekilde ayrılmakta ve farklı bir geleneksel mesken örneğini oluşturmaktadır. Bir sokağın her iki tarafında eşit aralıklarla konumlandırılan evlerin ön cepheleri bahçeye (doğu yönü), arka cepheleri (batı yönü) ise diğer evlere bakacak şekilde inşa edilmiştir (Şekil 3). Evlerin arasında belirli bir düzenle birbirinden ayrılan, bahçeler ve bostanlar yer almaktadır.

Şekil 3

Yol ile Tarlaların Arasında Konumlandırılmış İzba Evinin 3B Model Çizimi

İzba evleri, Sarıkamış ormanlarından temin edilen sarıçam ağaçları ile yakın çevreden elde edilen bazalt ve andezit taşları kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 4). İzba evlerinin ilk örnekleri tamamen sarıçam ağaçları kullanılarak yapılmış olsa da zamanla ormandaki ağaç kesiminin yasaklanması ve zorlu iklim koşullarının da etkisiyle yalnızca çatı kısmında ahşap kullanılan bir mesken tarzına evrilmiştir. Ahşabın ısıyı yeterince muhafaza edememesi nedeniyle, sonradan evlerin dış yüzeylerine sac kaplama yapılmıştır.

Yapıların zemin dayanıklılığını artırmak amacıyla yerden yaklaşık 90 cm yüksekliğindeki taş temeller üzerine ahşap yığma tekniğiyle inşa edildikleri gözlemlenmiştir. Isı yalıtımını artırmak amacıyla yığma ahşaplar ince ahşaplarla birleştirilerek üzeri elenmiş topraktan yapılan balçık ve saman karışımından oluşan bir harçla sıvanmıştır (Şekil 5). Soğuk kış günlerinde ısınma ihtiyacı ''peç (Rusça pech'-печь)'' adı verilen ısıtma sistemiyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu geleneksel sistemde oturma odasının içerisinde veya odaların birleştiği bir köşede kilden veya taşlardan yapılmış bir fırın bulunmaktadır. Fırının bacası uzun ve yaklaşık 50 cm genişliğindedir. Duvarlar arasında belli bir miktar boşluk bırakılarak yanan fırının sıcaklığıyla tüm odalar ısıtılmaktadır.

Çatı (Yörede gırşa, Rusça krysha- крыша), kar birikmesini engellemek amacıyla üçgen biçimde ve yüksek tavanlı yapılmıştır. Çatıların yan kısımlarına hafif eğim verilerek kar yığınlarının kütle halinde düşmesini önlemek amaçlanmıştır. Çatı katında soba dumanını dışarıya aktarmak amacıyla çatının sokağa bakan tarafına ince ahşaplar üzerinde daire şeklinde açıklık bırakılmıştır. Tek katlı evlerin giriş katında veya iki katlı evlerin ise üst katında yöre insanının ''ayvan'' olarak adlandırdığı korkuluklu ve ahşap

işlemeli balkonlar yapılmıştır.

Şekil 4 ve Şekil 5

Sarıçam Ağaçları ve Bazalt Taşları Kullanılarak İnşa Edilen Tipik İzba Evi Evin Isı Kaybını Engellemek Amacıyla Dışı Harçla Sıvanmış İzba Evi.

İzbalar, yöre insanının maddi durumuna göre tek katlı veya iki katlı inşa edilmişlerdir. Genellikle tek katlı inşa edilen meskenler bir veya iki odadan oluşmaktadır. Malakan meskenlerinin az odalı olmasının sebebi, Türkler gibi geniş aile yapısından ziyade çekirdek aile şeklinde yaşamayı tercih etmiş olmalarıdır (Suvari, 2013). Genellikle iki odalı olan bu evlerde odalardan biri yatak odası olarak kullanılırken diğeri mutfak-oturma odası şeklinde kullanılmıştır. Hem mutfak hem oturma odası olan odanın büyük bir kısmını ocak ya da fırın kaplamaktadır. Odanın kalan kısmı ise hem yatmak hem de oturmak için kullanılan karyola veya sekilerin bulunduğu oturma alanı olarak değerlendirilmiştir. Fırının bulunduğu köşe, mutfak köşesi olarak adlandırılmaktadır. Bu oda uzun kış döneminde ailelerinin günlerinin önemli bir kısmını geçirdikleri alandır. Bazı evlerde yüksek tavanları değerlendirmek amacıyla çatı kısmı da oda veya depo olarak kullanılmıştır.

Odaların her birinde sokağa veya avluya bakan pencereler (yörede akuşka, Rusça Okoshko- Окошко) yapılmıştır. Soğuktan ve rüzgârdan korunmak amacıyla pencerelerin dış kısmına çift taraflı Slav tarzı oymalı ahşap kanatlar yapılmıştır. Pencereler, ilçedeki diğer meskenlere nazaran sayıca daha fazla ve oldukça büyüktür. Bunun sebebi Malakanların göç ettiği bölgenin iklim koşullarının Selim ilçesine nispeten daha ılıman olmasıdır (Sıcaklık derecesi düştükçe pencere ve kapılar ısı kaybını engellemek amacıyla sayıca azaltılmakta ve küçültülmektedir). Pencerelerin aksine evin giriş kapısı genellikle doğuya bakacak şekilde inşa edilmiştir. Malakanlar, sokağa bakan pencerelerin olduğu bölümde bir yemek masası ve büyük bir ayna bulundurmuşlardır. Bu alan, herhangi bir kiliseye bağlı olmayan Malakan ailelerinin hem dua etmek için toplandıkları dini bir mekân, hem de yemeklerini yedikleri günlük yaşam alanı olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde odalara eklemeler yapıldığı için iç yapıları kısmen bozulmaya uğrasa da bazı evlerde bu alanlar nispeten korunabilmiştir.

Kiler, ahır ve samanlık olarak kullanılan eklentiler ise evin bahçesi içerisinde ayrı bir mesken olarak inşa edilmiştir. Evlerin taş temellerinde küçük bölmeler açılarak bu alanlar tarım ve hayvancılıkta kullanılan gereçlerin bazen de yiyeceklerin depolandığı toplandığı kiler-bodrum (yörede *badval*, Rusça *podval- подвал*) olarak kullanılmıştır. Ev bahçelerinin bir kısmında ''*bostan*'' denilen iklime uygun meyve, sebze ve çiçek türlerinin yetiştirildiği alan oluşturulmuştur. Evlerin arka kısımlarında coğrafi yapıya uygun "napızar" denilen tarlalar bulunmaktadır. Bu tarlalara daha kolay ulaşabilmek ve hayvanlara yol açabilmek amacıyla her yedi evin arasında "ara" denilen yollar açılmıştır (Akça ve Kıyanç, 2017).

Tarım ve sanayide gelişmiş bir toplum olan Rusya'dan gelen Malakanlar, sahip oldukları sosyal, kültürel ve zirai birikimlerini yöre halkıyla paylaşmış, bu sayede bölge üzerinde olumlu etkileri olmuştur (Aslan, 2012). Güçlü, iri yapılı, dayanıklı ve kolay idare edilebilen Malakan atlarıyla çekilebilen ağır pulluklar kullanarak arazilerin birçoğunu tarıma açmışlardır (Akça ve Kıyanç, 2017; Yılmaz, 2012). Malakanlarla birlikte ilçede ilk kez domates (yörede *bomador,* Rusça *pomidory- помидоры*), ayçiçeği (yörede *şımişka,* Rusça *semechki- семечки*), yeşil fasülye, lahana, pancar, elma, kavun, karpuz, üzüm, vişne ve şalgam gibi sebze ve meyveler yetiştirilmiştir. Bu ürünler günümüzde tahıl üretimine oranla oldukça az olsa da üretilmeye devam edilmektedir.

Karadam Evleri

İlçedeki bir diğer geleneksel mesken türünü ''*Karadam*'' denilen toprak damlı taş meskenler oluşturmaktadır. Karadamlar, ahşap basamaklı tonoz tavanlı eski bir Azerbaycan konut tipidir. Ermenistan'da *glukhatun* - *Գրդրդրդրևև*, Gürcistan'da ise *darbazi* - *დარბაზი* denilen bu yapılar, başta Dağlık Karabağ olmak üzere Küçük Kafkasya bölgesinde dağılım göstermektedir (Ilyina, 1946, aktaran Büyük Sovyet Ansiklopedisi). Haciyeva ve Mecca (2009), Karadamı ''ahşap konsollu kubbesi ve destekleyici sütunları (veya sütunsuz) olan, üstte ışık-duman açıklığı (Azeri dilinde baja) ve odanın ortasında şömine (tandır) bulunan bir konut'' olarak tanımlamaktadır. Türkiye'de ise genellikle Kuzeydoğu Anadolu'da dağılım gösteren Karadam evleri, kısmen toprağa gömülü; iç mekândan bakıldığında kubbe formunda bir çatıya, dışarıdan bakıldığında ise hafif eğimli bir toprak dama sahip taş meskenlerdir (Şekil 6 ve Şekil 7).

Bağcı ve Kılıç (2023), Çıldır Gölü Havzası'nda yürüttükleri çalışmada, geleneksel meskenlerin bir bölümünün toprağa gömülü olarak inşa edildiğini, iki sıra taşın dizilerek aralarının çamurla doldurulduğunu ve pencerelerin genellikle küçük, tavana yakın konumlandırıldığını belirtmişlerdir.

Bu yapıların Türkiye'deki örnekleri ağırlıklı olarak Transkafkasya sınırında yer alan Kars, Ardahan ve Erzurum'da yoğunlaşmaktadır. Bu sahadan Anadolu'nun iç kesimlerine gerçekleşen göç hareketleri sonucunda göçmen toplulukların yerleştiği alanlarda da benzer yapı formlarına rastlanmaktadır. Uzun (2024), bu meskenleri "bermed evleri" olarak tanımlamış ve Çorum'un Kamil köyünde benzer özellikler taşıyan toprak korunaklı yapılarla ilişkilendirmiştir.

Şekil 6 ve Şekil 7
Evlerin Yan Ceplerinin Kısmen Toprağa Gömülü Olduğu Karadam Evleri.

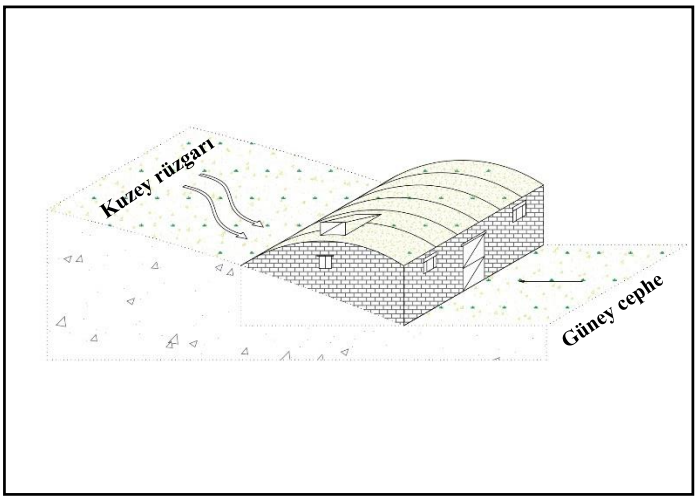

Karadamlar, İzba evleri gibi bazalt ve andezit taşları ile sarıçam ağaçları kullanılarak inşa edilmişlerdir. Ancak benzer doğal yapı malzemeleri tercih edilmiş olsa da Karadam evleri İzba evlerinden tamamen farklı bir mesken türünü temsil etmektedir. İlçenin geleneksel mesken tipi olan bu yapılar, dam örtüsü dışında tamamen taş malzeme kullanılarak inşa edilmişlerdir. Taşlar üzerinde herhangi bir kesme ya da yontma işlemi yapılmadan, birbirleriyle uyumlu olanlar seçilerek üst üste yığma tekniğiyle örülmüştür. Yaklaşık 80- 90 cm kalınlığında inşa edilen duvarların iç kısmında, taşlar arasındaki bağlayıcılığı güçlendirmek ve iç mekân ısısını korumak amacıyla yöre halkı arasında "sarı toprak" olarak adlandırılan ve killi toprak ile hazırlanan çamur harcı kullanılmıştır.

Her geleneksel meskende olduğu gibi Karadam evlerinin oluşumunda da iklim koşulları, yer şekilleri ile kültürel faktörler önemli bir rol oynamıştır. Meskenler, karasal iklim tipinin hâkim olduğu sahada uzun süren kış aylarında soğuktan korunma ihtiyacına göre şekillenmiştir. Bu doğrultuda Karadam evlerinin kısmen toprağa gömülü biçimde inşa edilmesinin temel amacı, sıcaklığın evin içerisinde muhafaza edilmesini sağlamak olmuştur. Toprak doğal bir yalıtkan malzeme olduğundan kış aylarında evlerin içi sıcak olurken, yaz aylarında ise serin olmaktadır. Meskenler genellikle hafif eğimli arazilerde, arka cepheleri yamaca yaslanacak biçimde konumlandırılmıştır. Böylece, kış aylarında kuzey rüzgârlarından, bahar aylarında ise ani hava değişimlerinin neden olduğu fırtınaların (*boğanak*) olumsuz etkilerinden korunmak amaçlanmıştır. Yapıların ön cephesi ise güneşten verimli şekilde faydalanabilmek amacıyla güney yönüne bakmaktadır (Şekil 8). Giriş kapısı ve pencereler genellikle bu cephede yer almaktadır.

Hayli ve Canpolat (2018), Doğu Anadolu'da toprak içine yapılmış ve üzeri tek bir damla örtülmüş eski meskenlerde bütün mülkün bir çatı altında toplanması eğiliminin öncelikle güvenlik faktörünün bir eseri olduğunu vurgulamaktadır. İlçenin, Kafkasya ile Anadolu arasındaki tampon bölgede yer alması sebebiyle tarihsel süreçte sık sık savaşlara ve çatışmalara sahne olması bu görüşü desteklemektedir. Öte yandan Karadam evleri, yöre halkının atalarından öğrendikleri geleneksel mesken tipi olması sebebiyle bu sahada en fazla tercih edilen yapı şekli olmuştur.

Şekil 8
Kuzey Rüzgârları ve Güney Cepheden Gelen Güneş Işınlarına Göre Konumlandırılmış Kısmen Toprağa Gömülü Karadam Evinin 3B Model Çizimi.

Yöredeki Karadam evlerinin ve ahırlarının tavanlarında, genellikle "*pasin örtü*" olarak adlandırılan örtü sistemine benzer bir sistem kullanılmıştır. Bu örtü sisteminde önce taşıyıcı hatıllar yerleştirilmekte ve pencere açıklığı için bir ucu düşürülerek eğim verilen ikinci bir ahşap eleman eklenmektedir (Avcı, 1989). Ahşap hatıllar ortası düz, yanlara doğru eğimli kubbemsi bir biçimde üst üste bindirilmektedir. Tavan yükünü taşıması amacıyla, ''*mertek*'' denilen ince ağaç kütükler tavana verev şekilde yerleştirilmektedir (Şekil 9). Meskenler taş malzemeden inşa edildiğinden, tavan yükü evlerin ortasına yapılan destekleyici direklere bindirilmektedir. Bu örtünün en önemli özelliği pencerelerin tavanda oluşudur. Bunun amacı odaların güneş ışığıyla aydınlanması ve ısı kaybının önlenmesidir (Ünal, 2003). Çatının dış yüzeyine ise yağmur ve kar sularını geçirmemesi amacıyla harç ve toprak iki katman oluşturacak şekilde serilerek, bu katmanlar ''*loğ*'' denilen silindir taşlar kullanılarak sıkıştırılmıştır. İlkbahar aylarında meskenlerin dam örtüsünü oluşturan toprak yüzeyindeki otlar yeşererek (*cillenerek*) çevredekine benzer doğal bir bütün oluşturmakta ve kısmen toprağa gömülü olan yapılar uzaktan bakıldığında konut olarak algılanamamaktadır.

Yörede kullanılan bir diğer örtü şekli ise ''*kırlangıç* veya *tütekli örtü*'' denilen örtü sistemidir. Kırlangıç örtü genellikle ''*aşgana*'' veya ''*tandır damı*'' olarak adlandırılan eklentilerin tavanlarında kullanılmıştır. ''*Yalancı kubbe*'' olarak da adlandırılan kırlangıç örtü, genellikle cilalanmış uzun dikdörtgen prizma biçiminde yontulmuş ahşap malzemenin yukarı doğru daralarak merdiven şeklinde üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulmaktadır (Uzun, 1997). Aşgana ve tandır damlarında tandırın hemen üstünde kırlangıç örtünün baca deliği bulunmakta ve bu alandan tandırın duman çıkışı sağlanmaktadır. Kış aylarında yağıştan etkilenmemek amacıyla bu açıklıklar taş kapaklarla örtülmektedir.

Karadam evlerinde ısınma ihtiyacı, evin merkezine konumlandırılan ocak, tandır veya fırın aracılığıyla karşılanmıştır. Bu alan hem ısınma hem de yemek pişirme amacıyla kullanılmıştır. Doğal koşulların orman örtüsünü sınırlaması

nedeniyle, odun temininde yaşanan zorluklar sonucu ısınma amacıyla hayvan dışkısından elde edilen tezek tercih edilmiştir. 20. yüzyıldan itibaren ısıtma sistemi sobalar vasıtasıyla sağlansa da tandır veya fırınlar ayrı bir eklenti yapılarak kullanılmaya devam etmiştir.

Meskenlerin giriş kapısı 1,50-1,80 cm yüksekliğinde, yaklaşık 90 cm genişliğinde zeminden bir miktar yüksek olacak şekilde inşa edilmiştir. Özellikle iç mekândaki oda kapıları, yine ısı kaybını en aza indirmek amacıyla oldukça küçük yapılmıştır. Kapıların üzerinde ''*dula*'' adı verilen boşluklar oluşturulmuş ve günlük ev eşyaları bu bölmede depolanarak dulalar işlevsel bir şekilde değerlendirilmiştir. Pencereler de kapılar gibi oldukça küçük boyutlarda yapılmıştır. ''*akuşka*'' olarak adlandırılan küçük pencereler kalın taş duvarlar içerisine yerleştirilmiş ve soğuktan korunmak amacıyla iç taraftan ahşap kanatlar eklenmiştir. Dışarıdan bakıldığında oldukça küçük görünen pencereler, iç taraftan duvarlara eğim verilerek ışığın dağılması sağlanmış ve aydınlatma işlevi artırılmıştır. Evin toprak içerisinde kalan kısmında tavana ''*baca*'' olarak adlandırılan küçük bir açıklık bırakılmıştır (Şekil 10). Baca, hem evin içinde bulunan tandır veya ocak dumanını yukarıya çekmekte hem de içeriyi aydınlatmaktadır. Mehdiyev'e göre (1987), Garadam ismi Türkçe'de, 'karanlık ev' veya penceresiz kelimesinden türemiş olabilir (aktaran Haciyeva ve Mecca, 2009, s. 144). Hem pencerelerin sayıca az ve küçük olması hem de yapıların toprak altında kalan kısımlarının yeterince aydınlatılamaması bu görüşü desteklemektedir. Bulut (2016), Karadam ifadesine benzer bir kullanımın, İç Anadolu'da ''*Karayapı*'' olarak adlandırıldığını ancak farklı bir çatı örtüsüyle inşa edildiğini belirtmektedir.

Şekil 9 ve Şekil 10

Karadam Evlerinin Çatı Sistemlerinde Kullanılan "Pasin Örtü'' ve "Kırlangıç Örtü'' Sistemleri

Yerleşme düzeni ve konut tipleri üzerinde belirleyici olan bir diğer faktör aile yapısıdır. Malakanlar ile karşılaştırıldığında, Türk topluluklarında geniş aile yapısının hâkim olduğu görülmektedir. Bu durum, hanehalkı büyüklüğüyle ifade edilmektedir. Türkiye genelinde ortalama hanehalkı büyüklüğü 3,11 iken, Selim ilçesinde bu oran 3,88'dir (TÜİK, 2025). Genellikle geniş aile yapısını benimseyen Türklerin geleneksel meskeni olan Karadamlar, çok odalı ve eklentili bir yapıya sahiptir. Aile bir arada yaşayamayacak kadar kalabalıklaşır ve gelir seviyesi artarsa yaşadıkları eve bitişik ya da yakınında küçük bir ev eklenmektedir. Bu durum ilçedeki yerleşme dokusunun sıklaşmasına neden olmakta ve mesken tiplerini de bu ölçüde şekillendirmektedir.

Karadam evleri genellikle üç oda ve bir mutfak şeklinde inşa edilmiştir. Yöre sakinlerinin ''*otağ*'' olarak adlandırdıkları odalar, genellikle yan yana ve birbirine geçişli küçük mekânlardan oluşmaktadır. Yapıların ana giriş kapısı genellikle mutfağa açılmaktadır. Mutfağın bulunduğu alan bazı meskenlerde yöre sakinlerinin ''*hoylu*'' adını verdikleri hol olarak da kullanılmaktadır. Evin girişine boş bir hol ya da mutfak yapılmasının sebebi yine ısı muhafazası gereksinimidir. Mutfağın içerisinde, yemeklerin pişirildiği ocak veya fırın, duvara oyularak oluşturulmuş ''*tahça*'' adı verilen gömme dolap, oturma amaçlı kullanılan ''*seki-makat*'' ile mutfak eşyalarının konulduğu ''*terek*'' yer almaktadır. Evin asıl girişi ise mutfaktan oturma odasına açılmaktadır. Evin iç mekân düzeni, mutfaktan oturma odasına, oradan da hem yatak odası hem de "*öy*" olarak bilinen ve genellikle misafirlere ayrılan büyük odaya geçilecek şekilde planlanmıştır.

Kırsal kesimdeki hayatın en karakteristik görünümü olan kır yerleşmelerini, konutlar ve yaşam tarzına göre şekillenen eklentileri meydana getirmektedir (Bulut, 2016). Selim ilçesindeki Karadam evleri genellikle ev, mutfak (*aşgana)*, ahır, samanlık (*merek*), garaj ve tahıl kuyusundan (*badval*) oluşmaktadır. Hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olduğu bölgede, eklentiler de büyük oranda bu faaliyete göre şekillenmiştir. Ahırlar çoğunlukla evlere bitişik olarak inşa edilmekte, bazı konutlarda ise doğrudan evin bir odasından ahıra geçiş mümkün olmaktadır. Ahırların evlere bitişik yapılmasının sebebi, ev sakinlerinin en önemli ekonomik kaynağı olan hayvanların güvenliğini sağlamak ve kış mevsiminde hayvanların ısısından faydalanmaktır. Kış mevsiminde, kümes hayvanları da dâhil olmak üzere tüm hayvanlar ahırda barındırılmaktadır. Ahırlar da evler gibi kısmen toprağa gömülü ve toprak damlı inşa edilmiştir. Ahırların zeminlerine ''*sal taşı*'' denilen düz ve geniş taşlar döşenmiştir. Büyükbaş hayvanlar, ''*baga ya da pege*'' denilen tahta bölmeden oluşmuş yemliklerden beslenirken, danalar ve kuzular için ayrı bölmeler oluşturulmuştur. Kümes hayvanlarının için ise ''*tar*'' denilen uzun tahta sırıklar yapılmıştır. Ahıra küçük bir kapıyla açılan farklı bir eklenti türü ise, hayvanların kışlık yemlerinin ve samanlarının depolandığı ''*merek*'' adı verilen yapılardır. Merekler de Karadam evleri gibi kısmen toprağa gömülü olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle pencereleri tavanda bulunmaktadır. Dışarıdan küçük ve basık görünen bu depoların içi tepeden açılan pencereler sayesinde aydınlanmakta ve havalandırılmaktadır.

Ev eklentileri arasında bir diğer önemli yapı türünü ''*tandır damı*'' ve büyüğüne ise ''*aşgana*'' denilen büyük mutfaklar oluşturmaktadır. Aşganalarda ekmek pişirmek için zeminde toprak içine yerleştirilen bir tandır ve süt ürünlerinin (*ağartı*) üretilmesi amacıyla süt makinesi gibi aletler bulunmaktadır. Yeraltındaki tandırları alevlendirmek ve hava girişini sağlamak amacıyla yüzeyden ''*külfe*'' denilen kapaklı bir delik açılmıştır.

Tarımsal faaliyetlere yönelik oluşturulmuş tek eklenti, tahıl ürünlerini saklamak amacıyla yeraltında açılan ve ''*badval*'' denilen tahıl kuyularıdır. Bu kuyular, ortalama 5-6 m yüksekliğinde, ağız kısmı dar taban kısmı ise geniş olacak şekilde inşa edilmektedir. Kuyularda arpa, buğday ve patates gibi ürünler uzun süren kış mevsiminde tüketilmek amacıyla

depolanmaktadır. Ürünlerin toprak atındaki kuyularda saklanmasının temel sebebi, nem, hava ve don riskine karşı koruyarak uzun kış devresi boyunca bozulmasını önlemektir. Tahılları toprağın neminden korunmak amacıyla zemine çayır otları ve saman serilmekte, üzeri ise hava almayacak şekilde taş kapaklarla kapatılmaktadır.

Geleneksel Meskenlerde Kültürel Etkileşim

Ortak bir mekânda yerel toplum ile göçle gelen toplum arasında bir arada yaşamanın sonucu olarak, kültürel unsurlar karşılıklı olarak paylaşılır ve kültürel etkileşim süreci başlamış olur. İster bölgenin eski yerli unsurları ister sonradan bölgeye gelip yerleşenler olsun, hepsi o bölgenin doğal koşulları ile zorunlu olarak etkileşimlere girmişlerdir (Tunçdilek, 1986). Malakanlar ile Türkler arasındaki kültürel etkileşimin izleri, insan yaşamının temel gereksinimlerinden biri olan meskenlerde somut bir biçimde gözlemlenmektedir. Etkileşimler sonucunda her iki mesken türü de yer şekilleri, yükselti, eğim ve bakı durumu, iklim koşulları, yağış miktarı ve bitki örtüsü gibi doğal coğrafi faktörlere uyumlu biçimde inşa edilmiştir.

Kocaman vd. (2014), Rusların uyguladıkları iskân ve imar politikaları sonucunda yörede yaşayan Müslüman Türk toplumu ile yöreye yerleştirilen gayrimüslim topluluklar arasında yoğun bir kültürel etkileşim gerçekleştiğini ifade etmiş ve bunu Kağızman evleri üzerinden incelemişlerdir. Selim ilçesinde de buna benzer bir etkileşim söz konusudur. Ancak Selim ilçesinde farklı biçimlerde inşa edilmiş İzba ve Karadam evlerinin kullanım açısından pratik olan unsurları etkileşim yoluyla yeni meskenlere taşınarak karma meskenler oluşturulmuştur (Şekil 11).

Zamanla her iki yapının ortak özelliklerini yansıtan ve doğal çevre şartlarına uyumlu farklı bir üçüncü mesken türü ortaya çıkmıştır. Başlangıçta hafif eğimli toprak damlı inşa edilen Karadam evlerinin yerini zamanla dik ahşap çatılı taş meskenler almıştır. Karma meskenlerde, Karadam evlerinde olduğu gibi duvarlarında taş malzeme kullanılmıştır. Taş, hem iklim koşullarına karşı daha dayanıklı ve hem de ahşap malzemeye kıyasla temini daha kolay bir malzeme olduğu için tercih edilmiştir. Ancak yeni meskenler toprağa gömülü değil, genellikle yüzeyde inşa edilmişlerdir. Karadam evlerindeki hafif eğimli kırlangıç örtü ve pasin örtü yerine İzba evlerindeki ahşap beşik çatı tercih edilmeye başlanmıştır (Şekil 12). Toprak damlar, kış aylarında üzerlerinde biriken kar kütleleri nedeniyle yapıya zarar vermekte ve düzenli bir şekilde muhtelif zaman aralıklarıyla onarılmaktadır. Buna karşılık dik çatılar, kar birikmesini önleyerek hem yapının ömrünü uzatmakta hem de kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Dik ahşap çatı tipi zamanla Selim ilçesinin çevresindeki köylerde de yaygınlaşmıştır.

Karma meskenler, iç mekân kullanımı ve oda sayısı bakımından genellikle Karadam evleriyle benzerlik göstermektedir. Türk aile sistemine göre şekillenen bu meskenlerde oda sayısı, İzba evlerine kıyasla daha fazladır. Ayrıca gelir artışıyla birlikte evler daha büyük ve çok odalı olarak inşa edilmeye başlanmıştır.

Şekil 11

İzba ve Karadam Evlerinin Ortak Özelliklerini Yansıtan, Kültürel Etkileşim Sonucu Ortaya Çıkmış Karma Mesken Örneği.

Ev eklentileri ise Karadam evlerindeki sistemin birebir aynısıdır. Temel geçim kaynağı hayvancılık faaliyetine göre şekillenen yerleşim yerlerinde ahır ve samanlık gibi eklentiler, genellikle karma meskenlere bitişik olarak inşa edilmiştir (Şekil 13). Bu meskenler, İzba evlerinde olduğu gibi sokağa dönük konumlandırılmış ve bahçe sınırları büyük ölçüde korunabilmiştir. Genellikle sokağa bakan pencereler, Karadam evlerindeki pencerelere kıyasla daha büyük ve ahşap kanatlı yapılmıştır. Havalandırma bacalarına ise karma meskenlerde rastlanmamaktadır. Kış aylarında tüm odaların ısıtılmasında daha büyük avantaj sağlayan ''peç sistemi'' karma meskenlerde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Tandırlar kullanılmaya devam ederken fırınlar da her meskenin vazgeçilmez unsurlarından biri halinde sürdürüle gelmiştir.

Şekil 12 ve Şekil 13

Ahşap Dik Çatılı ve Taş Duvarlı Karma Mesken Örneği- Karma Meskene Bitişik İnşa Edilmiş Karadam Yapısındaki Ahır Eklentisi.

Saha çalışmalarında edinilen bilgiler doğrultusunda Malakanların göç ettikleri yeni yerleşim alanlarında ortak kullanılan köy isimlerini aynı şekilde devam ettirdikleri bilgisine ulaşılmıştır. Kars'tan Rusya'nın Rostov Oblastı'nın güneydoğusuna göçen Malakanlar, ''*Selim*'' adında yeni bir yolboyu köy yerleşmesi kurmuşlardır. Rusya'da yeniden kurulan Selim yolboyu köyünün çevresinde, Kars'ta kurmuş oldukları *Vladikars* (Ledikars-Kümbetli), *Mikhailovka* (Dikme), *Blagodaryni* (Çakmak), *Petrovka* (Meydancık) ve *Plodorodnoe* (Karahan) isimli yolboyu köyleri aynı isim ve benzer yerleşme modeliyle yaşatılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Ortak coğrafi mekânı paylaşan farklı kültürel gruplar hem doğal çevreyle kurdukları etkileşim hem de sahip oldukları kültürel özellikler doğrultusunda yerleşme düzenlerini ve meskenlerini şekillendirmişlerdir. Yükselti, iklim, topoğrafya, bakı durumu, su kaynaklarına erişim ve hâkim rüzgâr yönleri gibi coğrafi etmenler, yerleşmenin şeklinden mesken tiplerine kadar birçok beşeri unsuru doğrudan etkilemiş ve doğal çevreye uyumlu koruma-kullanma dengesi ile oluşturuldukları gözlemlenmiştir. Selim ilçesini yerleşme coğrafyası ve meskenler açısından özel kılan nokta, iki farklı kültürel yapının ortaya çıkardığı soğuk iklim koşullarına uygun İzba ve Karadam evleri olmuştur**.** Araştırma sürecinin sonunda varılan sonuç, farklı kültürel yapılara sahip toplulukların, yaşamlarını kolaylaştıracak unsurları kendi kültürlerine entegre ederek, bu unsurları doğal çevre koşullarıyla yeniden şekillendirmeleri ve karma bir mesken yapısı ortaya koymuş olmalarıdır. Bu unsurların her detayı insan yaşamı için sağlıklı, kolaylaştırıcı, basit ve kullanılabilir bir özelliğe sahiptir. Bu durum hem kültürel sürekliliği hem de çevresel adaptasyonun meskenlere nasıl yansıdığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

İzba evleri her ne kadar soğuk iklim koşullarına uygun olsa da ilçenin yüksek rakımı ve sert karasal iklimine tam anlamıyla uyum sağlayamaması sebebiyle ısınmaya yönelik önlemler artırılarak önemli ölçüde değişime uğramıştır. Aynı şekilde Karadam evlerinde de toprak dam gibi düzenli bakım gerektiren unsurlar zaman içerisinde yerini daha dayanıklı ve kullanışlı dik ahşap çatı sistemine bırakmıştır. Bu durum karma meskenlerde, çevreye uyumlu ve sürdürülebilir unsurların devam ettirildiğinin bir kanıtıdır. Yöre halkı her ne kadar geleneksel meskenleri dönüştürerek karma meskenlere yerleşmiş olsalar da Karadam evlerini eklenti şeklinde evlerinin bitişiğinde inşa ederek kullanmaya devam etmişlerdir. Bu durum, temel yapı alışkanlıklarının unutulmadan yaşatıldığını göstermektedir.

Araştırma sahasındaki en dikkat çeken unsurlardan biri de Rus işgal sürecinden sonra ilçeye taşınmış olan yolboyu yerleşmeleridir. Kars'ın geniş düzlüklerinde oluşturulan yolboyu yerleşme modeli, yerleşme kültürünün doğduğu alandan taşınarak farklı bir mekânda aynı şekilde sürdürülmesinin en açık örneğidir. Ayrıca Kars'taki köy yerleşmelerine verilen isimlerin kültürel hafızadan silinmeden Rusya'daki köy yerleşmelerinde tekrar kullanılması, kültürel etkileşimin diğer önemli sonuçlarından birisidir.

Karadam ve İzba evleri, yalnızca kültürel etkileşimler yoluyla değil, aynı zamanda teknolojinin etkisiyle de çeşitli dönüşümler geçirmiştir. 20. Yüzyılın ortalarından itibaren bölgedeki ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmesiyle birlikte, Selim ilçesindeki meskenler de zamanla değişerek modern görünümler kazanmıştır. Geçmişte mesken yapmak amacıyla yalnızca doğal çevreden faydalanan yöre insanları, imkânların artmasıyla beraber beton, briket, tuğla, galvenizli sac, PVC gibi yapı malzemelerini yoğun bir şeklide kullanmaya başlamışlardır.

Selim yerleşmesindeki İzba ve Karadam evlerinin büyük kısmı yıkılmış, kalanları ise yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ancak yolboyu yerleşmesine göre oluşturulan mesken alanlarının sınırları Köprübaşı Caddesi'nin her iki tarafında korunabilmiştir. Ayrıca, bu cadde üzerindeki İzba ve Karadam evleri, geleneksel yapılarını özgün örneklerle muhafaza etmektedir.

İzba evlerinin inşası ve kullanımına dair bilgiler, Malakanların bölgeden göç etmiş olmaları sebebiyle günümüze sınırlı olarak aktarılabilmiştir. Nitekim ilk saha ziyaretinde üç İzba evi varlığını korurken, son saha ziyaretinde yalnızca bir meskenin varlığını koruduğu tespit edilmiştir. Bu meskenlerde yaşayanlar, koruma ve restorasyon faaliyetleri kapsamında devam eden dava süreci nedeniyle görüşmelerimizde tarafımıza bilgi vermekte tedirgin ve oldukça temkinli davranmışlardır. Mesken sayısının azalmış olması ve yasal süreçlerin devam ediyor olması, görüşmelerimizi sınırlandıran diğer faktörler olmuştur.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Tarih: 23.12.2021, Toplantı Sayısı: 17 / Karar Sayısı: 461) alınmıştır.
Katılımcı Onamı: Katılımcılardan onam alınmıştır.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkıları: Fikir- E.G.G., İ.B.; Tasarım- E.G.G.; Denetleme- İ.B.; Kaynaklar- E.G.G.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- E.G.G.; Analiz ve/ veya Yorum- E.G.G.; Literatür Taraması- E.G.G.; Yazıyı Yazan- E.G.G.; Eleştirel İnceleme- İ.B.
Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Yapay Zekâ Kullanımı: Yazarlar, bu çalışmada sadece dil denetimi ve düzenlemesi için yapay zekâ destekli uygulamalardan sınırlı ölçüde yararlandıklarını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics Committee Approval was obtained from Akdeniz University Rectorate Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board (Date: 23.12.2021, Number of Meetings: 17, Number: 547).
Informed Consent: Consent was obtained from the participants.
Peer-review: Externally peer-reviewed.
Author Contributions: Concept - E.G.G., İ.B.; Design- E.G.G.; Supervision- İ.B.; Resources- E.G.G.; Data Collection and/or Processing- E.G.G.; Analysis and/or Interpretation- E.G.G.; Literature Search- E.G.G.; Writing Manuscript- E.G.G.; Critical Review- İ.B.
Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.
Use of Artificial Intelligence: The authors state that in this study they only used artificial intelligence--powered applications to a limited extent for language checking and editing.

Kaynaklar

Akça, B., & Kıyanç, S. (2017). Malakanların Anadolu'daki izleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *18*(39), 22–43.

Akçayöz, V. (2015). *Annem Sara ve Malakanlar*. Serka Yayınları.

Arı, Y., & Köse, A. (2005). İnsan-çevre etkileşimini yorumlamada yeni bir alternatif: Kültürel coğrafya. *Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 51–59.

Aslan, E. (2012). Kars yöresinde Malakanlardan kalan ve kaybolmak üzere olan rençberlik geleneği. *Millî Folklor*, 93, 252–263.

Avcı, S. (1989). Ilıca'da coğrafi şartlar ve mesken ilişkileri. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, *17*, 175-191.

Bağcı, H. R., & Kılıç, H. (2023). Çıldır Gölü Havzası'nda (Ardahan-Kars) iklim-insan ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. *33*(2). 549-566.

Bulut, İ. (1995). Tipik bir yolboyu köyü örneği Kars-Kümbetli Köyü. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *1*(1), 96-111.

Bulut, İ. (1999). Konutların fiziksel özelliklerinin sosyo-ekonomik düzey ve konut sağlığı ile ilişkisi. *Sendrom (Aylık Aktüel Tıp Dergisi)*, 114–119.

Bulut, İ. (2016). Anadolu konut kültüründen kaybolmakta olan mesken şekli: Yozgat'ın Karayapıları. Çetin, T. ve Meydan, A. (Ed.), *Türk kültüründe coğrafya II* içinde (ss.289–313). Pegem Akademi.

Большая советская энциклопедия [Büyük Sovyet Ansiklopedisi], деревни [Köyler]. 20 Mart 2025 tarihinde https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/023/798.htm, adresinden edinilmiştir.

Большая советская энциклопедия [Büyük Sovyet Ansiklopedisi], изба [İzba]. 5 Mart 2025 tarihinde https://old.bigenc.ru/ethnology/text/2001281, adresinden edinilmiştir.

Большая советская энциклопедия [Büyük Sovyet Ansiklopedisi], Карадам [Karadam], 20 Aralık 2025 tarihinde https://bse.sci-lib.com/article058926.html adresinden edinilmiştir.

Claval, P. (1992). Champ et perspectives de la géographie culturelle. *Géographie et Cultures*, *1*, 7–38.

Denevan, W. M. (1983). Adaptation, variation and cultural geography. *The Professional Geographer*, *35*(4), 399–407. https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1983.00399.x

Devitskiy, V. (1896). Каникулярная поездка по Эриванской губернии и Карсской области V. [*Erivan Vilayeti ve Kars Bölgesine tatil gezisi V.] SMOMPK*, *21,* 79–180.

Dickinson, R. E. (1949). Rural settlements in the German lands. *Annals of the Association of American Geographers*, *39*(4), 239–263. https://doi.org/10.1080/00045604909352009

Edwards, J. D. (2006). Creole architecture: A comparative analysis of upper and lower Louisiana and Saint Domingue. *International Journal of Historical Archaeology*, *10*(3), 237–267. https://doi.org/10.1007/s10761-006-0013-3

Gül, M. İ., & Boyraz, B. (2021). Malakanlar örnekleminde sürgün ve göç olgularının kayıt altına alınmasına dair bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14*(77), 442-449.

Gümüşçü, O. (2018). Tarihi coğrafya ve kültürel miras. *Erdem*, *75,* 99–120.

Güvenç, B. (1994). *İnsan ve kültür*. Boyut Yayınları.

Hajiyeva, S., & Mecca, S. (2009). Garadam, corbelled dome architecture in Azerbaijan. *Earthen Domes and Habitats,* 143–149.

Haviland, W. A., Prins, H. E., McBride, B., & Walrath, D. (2014). *Kültürel antropoloji.* Kaknüs Yayınları.

Hayli, S., & Canpolat, F. A. (2018). Türkiye'de kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan faktörlere teorik bir yaklaşım. *Journal of World of Turks/Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 10(2), 183–206.

İnandık, H. (1965). *Türkiye bitki coğrafyası*. Baha Matbaası.

Ji, F., & Zhou, S. (2021). Dwelling is a key idea in traditional residential architecture's sustainability: A case study at Yangwan Village in Suzhou, China. *Sustainability*, *13*(11), 6492. https://doi.org/10.3390/su13116492

Kafkasyalı, A. (2012). Karapapak Türkleri. *Journal of Turkish Research Institute*, *48,* 269–304.

Kaynar, M., & Ak, G. (2015). 19. Yüzyılda çokkültürlü imparatorluktan ulus-devlete geçişte sürgün ve göç: Malakanlar örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *10*(2), 1-22.

Kayserili, A., & Altaş, N. K. (2010). Horasan İlçesi'ndeki kır meskenlerinin kültürel coğrafya bakış açısıyla incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 15*(23). 81-101.

Kemaloğlu, M. (2012). Terekeme-Karapapak Türkleri yerleşim alanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *1*(3), 55–81.

Kırzıoğlu, M. F. (1958). *Kars Tarihi 1. Cilt*. Işıl Matbaası.

Kocaman, S., Kayserili, A., & Kaya, F. (2014). Kültürel coğrafya açısından bir araştırma: Tarihi Kağızman evleri. *Doğu Coğrafya Dergisi, 19*(32), 145–170.

Koday, S. (1996). Olur'da köy meskenleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23,* 187-204.

Köse, A. (2005). Türkiye'de geleneksel kırsal konut planlarında göçebe Türk kültürü izleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(2), 158–191.

Liu, P., Zeng, C., & Liu, R. (2023). Environmental adaptation of traditional Chinese settlement patterns and its landscape gene mapping. *Habitat International*, *135,* 102808. https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2023.102808

Ortaylı, İ. (1978). Çarlık Rusyası yönetiminde Kars. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, *9*, 343–362.

Pred, A. (1984). Place as historically contingent process: Structuration and the time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, *74*(2), 279–297. https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1984.tb01453.x

Semyenov, İ., & Karagöz, E. (2009). *Sürgün bahçesinin solan renkleri Molokanlar: Kafkas-ardı'ndaki Molokanların ve Dukhoborların tarihi*. Su Yayınları.

Serbest, B. D., & Savaş, N. (2007). Kars ve çevresinde Rus yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917). *38. ICANAS Bildiri Kitabı*, *Ankara,* 2715–2734.

Solmaz, G., & Altuğ, K. (2018). Taht-düzü neresidir? Bu coğrafyadaki tarihi izler. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 61, 59–78.

Suvari, Ç. C. (2013). *Malakanlar: Rus köylü hareketinden günümüze Malakan inancı*. Ütopya Yayınevi.

Tetik, M. (1986). Ekoloji kavramı ve Kuzeydoğu Anadolu'daki saf sarıçam ormanlarının ekolojik şartları. *Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları*, *35*(1) 61–73.

Tolun-Denker, B. (1977). *Yerleşme coğrafyası: Kır yerleşmeleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tümertekin, E., & Özgüç, N. (1997). *Beşeri coğrafya: İnsan, kültür, mekân*. Çantay Kitabevi.

Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye'de yerleşmenin evrimi*. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

TÜİK (2024), Hanehalkı büyüklüğü istatistikleri. 24 Ağustos 2025 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/, adresinden edinilmiştir.

Türkdoğan, O. (2005). *Kars'ta bir etnik grup Malakanlar'ın toplumsal yapısı.* IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Uzun, A. (2024). Toprak korunaklı evler ve yok olmanın eşiğinde bir örnek: Kamil Köyü bermed evleri Çorum. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, *22*(2), 441–460.

Uzun, S. (1997). Dereboğazı Köyü'nde (Ilıca-Erzurum) mesken tipleri ve yerel mesken terminolojisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(1), 215-243.

Üçeçam Karagel, D. (2018). *Hatay ili yerleşme coğrafyası-II.* Pegem Akademi.

Ünal, Ç. (1997). Pasinler'de geleneksel kır meskenleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *3*(2), 271-283.

Yılmaz, Ö. (1997). Aras yarma vadisi ve yakın çevresinin jeomorfolojisi ile morfotektonik evrimi (Kuzeydoğu Anadolu). *Türk Coğrafya Dergisi*, *32,* 121–142.

Yılmaz, O. (2012). Türkiye yerli at ırkları ve bir koruma çalışması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Journal of Agricultural Sciences*, *22*(2), 117–133.